

ЕСТЕТИКА Й РЕЦЕПЦІЯ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті розглядаються особливості естетики й рецепції масової культури як мистецького явища в сучасній українській літературі. Здійснено спробу проаналізувати феномен масової культури, специфіку синтезу масової та елітарної культури в контексті постмодернізму.

Ключові слова: масова культура, постмодернізм, елітарний / масовий.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности эстетики и рецепции массовой культуры как явления искусства в современной украинской литературе. Сделано попытку проанализировать феномен массовой культуры, специфику синтеза массовой и элитарной культуры в контексте постмодернизма.

Ключевые слова: массовая культура, постмодернизм, элитарный / массовый.

Summary. The article is devoted to the analysis of the peculiarities of aesthetics and reception of the popular culture as the art phenomenon in modern Ukrainian literature. There was made an attempt to analyze the phenomenon of mass culture, the specificity of fusion of mass and elite culture in the context of postmodernism.

Keywords: mass culture, Postmodernism, elite / mass.

У сучасному літературознавстві масову культуру розглядають як культуру масового суспільства, яке виникло в процесі індустріалізації та урбанізації. Це типовий продукт цього суспільства, ідеологічний феномен, що має певні естетичні й соціально-психологічні характеристики.

На початку ХХ ст. масове суспільство й пов'язана з ним масова культура стали предметом досліджень багатьох учених, які спробували пояснити причини структурування культури на високу й низьку, особливості становлення й впливу масової культури на суспільство й літературу. Насамперед це праці таких учених, як: Ж. Бодріяр, Х. Ортега-і-Гассет, П. Сорокін, Дж. Сторі, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін. Масова культура як базисна підстава поширення масової літератури розглядалася в працях М. Арнольда, К. Гелдера, Д. Макдональда, Дж. Сібрука та ін. Спорадично до цього питання зверталися й вітчизняні дослідники (Т. Гундорова, Н. Зборовська, Ю. Ковбасенко, Я. Поліщук).

Проте сьогодні немає єдиного теоретичного значення поняття масової культури, і це надає широкий простір для рецептивних інтерпретацій. Особливої актуальності це питання набуває в контексті ситуації постмодерну з його спробами перетворити сучасне мистецтво на гармонійний сплав високої та масової культури. Основоположні принципи постмодернізму – зневіра в можливості прогресивного розвитку суспільства і знаходження істини, яка визначила б життєві цілі й орієнтири, – сприяли найбільшому поширенню масової культури саме наприкінці ХХ століття. Водночас це спричинило істотні зміни в розумінні феномену масової культури, погляди на яку потребують ґрунтовного вивчення й переосмислення.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі особливостей естетики й рецепції масової культури як мистецького явища й ідеологічного феномену в українській літературі періоду постмодернізму.

Існування масової культури в ситуації постмодерну дозволило їй (як і мистецтву в цілому) вийти за межі традиційних і звичних визначень та існувати в більш широких життєвих контекстах. Так, наприклад, статус масового мистецтва одержали види діяльності, що не потребують ані інтелекту, ані художнього смаку, які лише імітують (пародіюють) художню діяльність (інсталяції, карикатури, скульптури-комікси).

Що ж пов'язує постмодернізм і масову культуру? «Головне, на що слід звернути увагу, – наголошує Джон Сторі, – це твердження, за яким постмодернізм являє собою культурну течію, що вже не визнає різниці між високою та масовою культурою» [8, с. 32]. Дослідник вважає, що таким чином стираються відмінності між культурами, що свідчить про остаточну перемогу комерції над культурою в сучасному суспільстві [8].

На думку У. Еко, «постмодернізм – не стільки явище, що має суворо фіксовані хронологічні межі, а радше певний духовний стан» [10, с. 635], особлива гра, участь у якій можлива і в тому випадку, якщо учасник не сприймає постмодерністської іронії, інтерпретуючи запропонований текст особливо серйозно. Для масової культури характерні визначені схеми, на протипагу модерністській практиці, що робить установку на новаторство й новизну. У. Еко також дотримується думки, що в постмодернізмі масова естетика зближується з високою [10].

Масова культура нібито прагне увібрати в себе якомога більше інформації, розповсюджується ушир, а не в глибину (що характерно для постіндустріального суспільства з його необмеженим потенціалом серійного відтворення та тиражування) [7]. Якщо модернізм не визнавав масової культури як мистецького явища, то прихильники постмодернізму намагаються наблизити своє мистецтво до мистецтва масового.

Постмодернізм як сучасний мистецький напрям заперечує відмінності між елітарним і масо-

вим, стирає межі між «справжньою» та «комерційною» культурою. Він уперше визнав масову культуру, вдало поєднавши з елітарною. Постмодерністський зв'язок масового та елітарного виник не раптово, не на порожньому місці. Йому передувало таке перехідне явище, як кітч. Т. Гундорова вважає, що «кітч – мікромодель масової культури, семіотична програма якої – імітування, копіювання та перетворення мистецтва на товар» [2, с. 5]. Якщо модернізм і авангардизм відкидали кітч (за відсутності в його природі творчого характеру, новизни), то в постмодернізмі «визнається право використовувати кітч і бути кітчем, відтак кітч як такий більше не відрізняється від високого мистецтва і займає своє місце в художній творчості» [2, с. 15 – 16]. Кітч – наслідування, постмодерністський кітч – це масове мистецтво для обраних, його – на різних рівнях – сприймають і посередній споживач з невибагливим смаком, і вимогливий інтелектуал.

Одна з принципових ознак кітчу – орієнтація на певний класичний зразок, який необхідно осмислити в пізнішій версії. Таке наслідування зразка має бути примітивним, але виконаним майстерно. Поетика кітчу передбачає життєве відображення дійсності, що співіснує з легендарним, міфологізованим сприйняттям. Смісловий діапазон масової культури дуже широкий – від примітивного кітчу (музичний хіт, серіал для домогосподарок) до складних, змістовно насичених форм (рок-опера, інтелектуальний детектив тощо) [5].

Творче використання жанрів та стильових прийомів масової культури стало однією з характерних ознак сучасної української постмодерної літератури. Основними літературними жанрами сучасної літератури є детектив (кримінальний, шпигунський, гангстерський), трилер, фантастика, історичний роман, мелодрама («жіночий роман»), готичний роман, вестерн, екзотична проза, комікси. Симбіоз цих жанрів відображає змішаність форм функціонування сучасної культури, а також високий рівень масовізації культурної свідомості.

У системі масової культури художній твір часто стає стандартизованим товарним продуктом, який орієнтований на низький культурний рівень споживача. Розважальність витісняє пізнавальну роль мистецтва, естетичне переживання замінюється пасивним споживацьким ставленням до готового товарного об'єкта. Однак уявлення про те, що всі твори масової літератури й мистецтва абсолютно безвартісні, антихудожні, спрощує розуміння масової культури.

Масова культура не вимагає глибокого осмислення, не розрахована на різночитання, осягнення «потенційних смислів»; у ній просто немає цих потенційних смислів, підтекстів, алюзій, ремінісценцій, інтертекстуальних образів – усього того, що в процесі сприймання вимагає значного духовного досвіду та інтелектуальних зусиль [6]. Але рецепція письменником-постмодерністом ідей, мотивів, образів, сюжетів масової культури вимагає подальшого творчого осмислення (трансформації). Сюжети, стиль можуть бути примітивними – з погляду високої

культури, але у своїй примітивності ці твори мають бути доскональними, майстерно зробленими – без цього їм не досягти успіху.

Найвиразніші риси масової культури – комерційний успіх, популярність і розважальність, цікавість, культ гедонізму й споживання, схематизація, стереотипізація, спрощення всіх явищ життя, несмак, іноді невідповідність форми й змісту – постмодерністський текст намагається поєднати з гіперрецептивністю. Гіперрецептивність – це «яскраво виражена схильність до рецепції будь-яких фактів із культурно-історичного дискурсу всього людства, насамперед і найактивніше – із творів світової літератури різних елементів їхньої форми і змісту: сюжетів, мотивів, образів, концепцій, жанрів, сцен, цитат тощо (т.зв. інтертекстуальність)» [3, с. 3].

Загалом, масова культура розрахована на впізнання, вона не тяжіє до новизни (Л. Дереш «Поклоніння ящірці», І. Карпа «Добло і Зло», М. Гримич «Мак червоний в росі» та ін.). Вона чітко орієнтована на свого реципієнта – пересічну людину з пересічними естетичними потребами. Так, відгуки читачів про твори відомої сучасної української письменниці Ірен Роздобудько на одному з літературних форумів підтверджують цю думку: «Ірен Роздобудько – майстер психологічного жанру... хоча від прочитаного дуже часто віє попсою», «Ірен Роздобудько пише просто і читається на одному подиху», «Її принаймні можна і треба читати. Образна мова, зовсім нема лайки і цікаві сюжети... Все доволі просто, але написано добре», «Я також читала книжки І. Роздобудько. У цілому непогано і дуже повчально...» [4].

Поняття читача стає ключовим для розуміння як певного літературного факту, так і процесу функціонування літератури в цілому. У статті «Смерть автора» Р. Барт стверджує, що епоха авторської літератури минула: «Усунення автора [...] – це не просто історичний факт або ефект письма [...] нині текст створюється й читається таким чином, що автор на всіх рівнях усувається» [1, с. 87]. Дослідник наголошує, що «текст складається з багатьох видів письма, що походять із різних культур і взаємодіють між собою через діалог, пародію, суперечку, проте вся ця множинність фокусується в певній точці, якою є не автор, як стверджувалося досі, а читач. [...] Тепер ми знаємо: щоб забезпечити письму майбуття, потрібно спростувати міф про нього – народження читача доводиться оплачувати смертю автора» [1, с. 390 – 391]. Таким чином, у постмодерністському тексті знаходять вияв дві основні ознаки масової культури – вторинність автора і визначальна роль реципієнта. На нашу думку, така тенденція найбільш характерна для літератури другої половини ХХ століття.

Філософсько-естетичне підґрунтя всієї парадигми постмодерністської культури свідчить, що «компоненти елітарної культури і масової культури використовуються однаковою мірою як амбівалентний ігровий матеріал, а смислова межа між масовою і елітарною культурою виявляється принципово розмитою або знятою; у цьому випадку розмежування елітарної культури і культури масової майже втрачає

сенс» [3, с. 7], і тому «відбувається елітаризація масової культури і водночас – омасовлення елітарності» [3, с. 8]. Проте сьогодні літературознавці не можуть дати однозначної оцінки цього явища.

Коментарі на літературних форумах свідчать, що й серед читачів оцінки сучасного літературного процесу досить суперечливі. Суттєвим недоліком, що знижує художню вартість сучасної української книги, читачі насамперед називають переважання розважальності, комерційності над змістом: «Книгам бракує смислового наповнення. Нині всі жують клоччя, пишуть колись вже написане іншими словами. І лише одиниці спмагаються на шедеври...», «...надто вже багато «пустих» книг на полицях магазинів. Серед них читати, фактично, немає чого!», «А мені здається, що наша література не примітивізується, а просто змінюється. Форма викладу думок трохи змінилася. А от ідея – вона ж є. Головне – вміти її розгледіти. А як не крути, інколи ти цю ідею не бачиш», «Дереш і Карпа – це не криза (мабуть, занадто сильно сказано), а збідніння. Ніхто ж, мабуть, не стане сперечатися щодо їх комерційності?» [9].

Загалом, естетика масової культури в сучасній українській постмодерній прозі виявляється в постійному балансуванні між тривіальним та оригінальним, агресивним і сентиментальним, вульгарним і вишуканим. Постмодерністський текст вдало поєднує ознаки, притаманні продуктам масової й елітарної культури, свідомо переорієнтовуючи естетичну активність із творчості на компіляцію й цитування, із створення оригінальних творів на колаж. Це, власне кажучи, спосіб виживання високої культури в епоху тотальної експансії штампованої поп-культури.

Зрозуміло, що для створення масового літературного продукту недостатньо освіченості й ґрунтовного теоретичного знання законів жанру або літератур-

ної майстерності. Автор такої літератури насамперед повинен бути вільним від певних художніх претензій і – головне – віддавати перевагу перипетії, інтризі, а не естетиці словесної творчості [3].

Популярність постмодерного тексту залежить від ступеня відповідності таким основним ознакам масового продукту: 1) чітка сюжетна лінія; 2) захоплюючий зміст; 3) адресат – конкретна аудиторія; 4) чіткий розподіл добра і зла; 5) залучення міфів, казок; 6) повторення того самого епізоду декілька разів під різним кутом зору тощо. Характерна ознака масової культури – її наскрізна умовність, підпорядкування поведінки певним стереотипам [5]. Герої чітко розподіляються на позитивних і негативних, уособлення всіх чеснот і всіх можливих гріхів, і мають поводитися відповідно до свого статусу і сподівань аудиторії. Письменник повинен передбачити реакцію читача, переконати його в істинності того, про що розповідається, і лише в такому разі можна сподіватися на майбутню популярність твору.

Отже, такі ознаки сучасної вітчизняної літератури, як наближення до реальності, предметності, визнання доцільності існування високої культури та культури андеграунду, зацікавленість міфологією, свідчать, що культура, яка панує в сучасному суспільстві – це культура, що поєднує в собі елементи елітарності й масовості, а постмодернізм виступає стратегією їх примирення. Поєднання елементів масової культури та культури високої стає передумовою зародження естетичної мови нової доби.

Погляд на сучасну українську літературу як продукт масового суспільства й масової культури відкриває нові можливості й перспективи для її вивчення. Наше дослідження не вичерпує повною мірою означеної проблеми, що зумовлює її актуальність для подальших ґрунтовних студій.

Література

1. Барт Р. Смерть автора / Р. Барт; пер. с фр. // Избранные работы: Семиотика. Поэтика / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – С. 384 – 391.
2. Гундорова Т. Кітч і література. Травестії / Т. Гундорова. – К.: Факт, 2008. – 284 с.
3. Ковбасенко Ю. Література постмодернізму: по той бік різних боків / Ю. Ковбасенко // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2002. – № 5. – С. 2 – 12.
4. Літературний форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/Форум/30991/Грен-Роздобудько>.
5. Орбан-Лембрик Л. Масова культура і моделі поведінки / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 (10). – С. 38 – 44.
6. Поліщук Я. Між елітарним і масовим / Я. Поліщук // Література як геокультурний проект: монографія / Я. Поліщук. – К.: Академвидав, 2008. – С. 166 – 188.
7. Постмодернізм // Літературознавчий словник-довідник / ред. кол.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 565 – 566.
8. Сторі Дж. Теорія культури та масова культура. Вступний курс / Дж. Сторі; пер. з англ. С. Савченка. – Харків: Акта, 2005. – 359 с.
9. Форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tereveni.org.ua/forum/lofiversion/index.php/t4096.html>.
10. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» [Электронный ресурс] / У. Эко. – Режим доступа к книге: <http://www.philosophy.ru/library/eco/zametki.html>.

Стаття надійшла до редакції 2.04.2011